

71. Н. Ахметқалиұлы «Исабек Ишан кім?» // «Сарыарқа Самалы, №58, 27 шілде, 18-бет. 2001-жыл

72. «Мәшһүр-Жүсіп» таңдамалы өлеңдері. 1-том, 530-бет. Павлодар 2005 жыл

73. М. Алпысбес, Т. Аршабек, Е. Қасен, Е. Кейкі «Көне көктау, байырғы Баянаула байтағының тарихы» // 434-бет. Астана «Парасат Әлемі» баспасы, 2005 жыл

74. «Мәшһүр-Жүсіп» таңдамалы өлеңдері. 1-том, 379 бет. Павлодар 2005 жыл

Мәшһүр (Ақан) Жүсіптің ағартушылық және жихангерлік жолы

Жоғары білім алып келген Мәшһүр-Жүсіпті 1874 жылы он алты жасында өзінің туған елінің адамы-Күліктің Әкімбек /75/ деген байы:

- Жалғыз балам Қабылбекті оқытуға жібер, - деп, өтінген соң Көпжасар ұлын, бала оқытуға жібереді. Ол туралы Мәшһүр-Жүсіп:

«Бала оқып, мал тауып бер, тұрмай үйде!» - деп,

Жіберді жер сібір қып еріксіз айдап» /76/, - деп, жазады. Әкімбектің жайлауы Ақмола облысы, осы күнгі Еркіншілік ауданының ішінде «Ақшақол» деген көл екен. Көпжасардың үйі белгілі Баянаула қаласының /77/ бір жатағы. Баймен бірге көшіп жүріп, жайлауға жететін шамасы болмаған соң, көп жатақтың бірі болып қала береді. Бай көшіп барып, жайлауына орныққан соң, Мәшһүр-Жүсіпке арнап жеке екі кигіз үй тіккізеді. Бірі өзіне, екіншісі бала оқытуға. Ұстаздық жолының басталғанын Мәшһүр-Жүсіп:

«Әкімбек он алтымда алып кетті,

Жалғыз Қабылбекке ұстаз етті» /78/, деп ризашылығын білдіре келе:

«Көні, енді Әкімбектей кісі көне?» /79/, - деп Әкімбекпен кездескенін Төңірдің жазуы деп санайды. Мәшһүр-Жүсіп Әкімбек ауылында бала оқытқанда жаңа «Усули жедит» /80/ әліппесін пайдаланып, жаттандылықтан саналы түрде жеткізу әдісін таңдап алады.

Баласын сағынған Көпжасар байдың жайлауына Мәшһүр-Жүсіпті көруге келіп, бірнеше күн жатады. Үйіне қайтпақ болғанда, Әкімбектің әкесінің алдына салып берген малдары туралы Мәшһүр-Жүсіп:

«Басына Ақшақолдың жаз жайлауда

Әкемді он жылқымен бір жөнелтті.

Боз жорға ат қызыл ауыз, өзі шұбар,
Көп мінген сәк ермен тағып тұмар.
Ең аяғы жылқының-бір торы тай,
Жөнелді он жылқымен ұмар-жұмар.

Бергені келер жылы онан басқа,
Ақтүйе, көзі шағыр ат торы қасқа.
Екі жыл Әкімбекте бала оқытып,
Он сегіз, тұрып сонда, жеттім жасқа», немесе:

Биеге көк қасқадан айғыр салды,
Екі-үш жылда отыз-қырық болып қалды.
Көшпелі қазақ болып қырға шықты,
Үш-төрт үйден басқаның болып алды» /81/, -

«Мейрамның бес баласын араладым,
Алысқа жас болған соң ұзай алмай.
Қуандық, Сүйіндік, Шегендік, Бегендікті,

Атасы Қаракесек басқа текті.

Сырым Найман, Тарақты, Бәсәнтін,
Атығай, Керей, Уақ-көрдім көпті.» /84/, - деп жазады. Өз кезегінде Нартай Жүсіпов Мәшһүр-Жүсіптің бұл сапарын ғылыми тұрғыдан қарастырып, оның ел арасына шығудағы көздеген мақсатын ашып көрсетеді: «... Әр таптың, әр дуанның аты, атағы бар адамдармен жолығып, пікір алысады: Қарқаралы дуанында заманында халқына қария, үлгі болған, көпті көрген көне, қажыға бірнеше рет барған Жүсіп қажы Бердалы қожамен, Атбасар дуанында Әліке, Байдалы, Аққошқар Сайдалы тұқымдарымен және де Атбасарда Мейрамқажы Жанайдар Батыр баласымен т.б. танысып көптеген уақыттарын бірге өткізеді. Мейрам қажыға 23 жасында, яғни 1881-ші жылдары кездесіп, үйір болып танысып, көп уақыттар, жазы-қысы қолында болады /көне қолжазбалар мен кітаптарды ақтарып, әдеби мұра сөздерін көп зерттейді/. Сондай-ақ Мәшекең Ақмола дуанында Қоңырқұлжа төре тұқымдарымен, Жөңгір төремен т.б. танысады. Жөңгір төре де сөзге шешен, ұғымды, ұқпа құлақ қария, сауатты адам болған. Ақмола дуанына қараған Қама, Жапар елінде атақты Бөгенбай батырдың немересі жүз жасаған Саққұлақ шешенмен, заманында Орта Жүзге шежіре атанған қариямен ауыз жұлысып, тарих жағынан, қазақ әдеби мұра сөздерін жазып алып хатқа түсіреді. Ал, Көкшетауда Абылай тұқымы көп төрелермен танысады. Сыздық төре Көнесарыұлымен Ташкент қаласында т.б. жерлерде бірнеше рет кездеседі. Атақты Атығай, Қарауылдан шыққан Ақан серімен жиі кездесіп жүреді: «Ақан сері Құлагер өлген соң бұрынғы серілік мінізді қалдырып, көп басқан ас, жиын-тойға жүрмейтін, бармайтын болып дүние мұхаббаттан мүлде көңілін суытты, - дейді» - Құлагер өлген соң Ақан серінің басынан бақыты тайды. Ақан сері адамзаттың сұңқары, қызыл тілдің ділмөрі, жігіттің құлпы жібегі, сөздің ағытылған тиегі еді ... деп, М.Ж.Көпеев жазады» /85/.

Мәшһүр-Жүсіп даналық дариясына араб-парсы елдері мен қазақ халқының озық мәдениеті бастау болды. Орта Азияның алдыңғы қатарлы медреселерінен дөріс алған атамyzдың еңбектеріндегі пәлсапалық терең толғаулары, табиғаттың тылсым күштерін шебер бейнелеуі кең көлемді зерттеуді қажет етеді. Себебі Мәшһүр-Жүсіп әр сөзінен ғибрат ала білген жан, атамyzдың ең басты уағыздағаны білім мен дін екенін түсінері ақиқат. 1887 жылы 29 жасында Мәшһүр-Жүсіп екінші рет Бұқар, Ташкент, Түркістан т.б. жерлерге жол-сапарға шығады. Білім мен ғылымның нұры болған Орта Азия Шығыс мәдениетіне нек

«Мәшһүр-Жүсіптің қазақ елінен қорға шықты,
Үш-төрт үйден басқаның болып алды» /81/-
деп жазады. Демек, 1874 ит жылынан 1876
жылға дейін М-Жүсіп ұстаздық етіп бала оқы-
тады. Бұл кезде Көпжасар «Орта шаруалы үй»-
қатарына қосылып, көшіп-қонып, жаз жайлауға
шығып, жайлаудағы ел қатарына қосылып,
«жатақ»-деген жаман аттан құтылады. Екі-үш
жылдағы малдары 30-40-қа жетіп жығылады.

Мәшһүр-Жүсіпті ұнатып Әкімбек бай:

- Қабылбегім жалғыз, маған бала бол, Қабыл-
бекке аға бол! Сүйіндіктен өзін сүйген қызынды
алып беріп, қолыма ұстайын, -деп, сөз салады
/82/.

Дегенмен де Мәшһүр-Жүсіптің ер жетіп, ат ар-
қасына мініп, Баянаула дуанының халқы, еліне
таныс бола бастаған уақыты болғандықтан Көп-
жасар келісімін бермейді.

Дана халқымыздың: «Жігіт күнінде жаннан
кеште іс қыл, өлсең өлерсің, өлмесең адам болып
шығарсың» деген қағидасын жадында берік ұста-
ған Мәшһүр-Жүсіп көпшілік көңілінен шыға
білді. Енді бірде Мәшһүр-Жүсіп өзінің білім-
дарлығының арқасында ел арасында жүріп бала
оқытқанын былай баяндайды:

Екі жыл ел ішінде бала оқыттым,

Атамның бір насихат сөзін тұттым» /83/.

1877-1887 жылға дейін Мәшһүр-Жүсіп Сары-
арқаның елін, жерін аралайды. Осы сапары ту-
ралы Мәшһүр-Жүсіп:

шығады. Білім мен ғылымның нұры оол-
ған Орта Азия Шығыс мәдениетіне иек
артқан еді. М-Ж.Көпеев сол білімнен
сусындау үшін осы сапарын тандап алды.

«Жиырма тоғыз жаста Бұхар бардым,

Басымнан арылмастай сыбаға алдым.

Дамолда, Хамза қожа кездей ұшырап,

Тоғыз ай сонда алдында тұрып қал-
дым» /86/, - деп, өзінің Домолда қазірет
және Хамза хазіреттен 9 ай дәріс ала-
ғанын баяндайды. Ұстазы Қамар «Уәй
Күзғын-ай!» деп Мәшһүр-Жүсіпті қат-
ты сүйсінгеннен айтса, Домолда : «Уәй
әулие!» деп біліміне танданып айтады
екен /87/.

Бұхарда Мәшһүр-Жүсіп шығыс меди-
цинасымен /88/ және адалаттың санасы
жете бермейтін тылсым күштердің ілі-
мімен әуестенеді. Оған күні мен уақыты
белгісіз, бірақ ел арасында сақталған
мына екі уақиға куә болса керек.

Біріншісі: Бір күні монша іздеп келе
жатып бір ақсақалды кездестіреді. Ол:

- Жүр, балам, мына жерде монша бар,-
деп ерте жөнелді.

Көп ұзамай кішірек, көзге қораштау
бір моншаға әкеліп, Мәшһүр-Жүсіпті
шомылдыра бастайды. Арқасын ысып,
шомылдырса керек.

/Жалғасы бар/



/Жалғасы. Басы өткен сандарда/

Мәшһүр-Жүсіп «осыны кәсіп етіп жүрген бір пақыр болар» деп, ойлап, ақша ұсынып көріп еді, алмады. Ештеңе түссінбесе де «Құдайы, шайхы адам болды ғой» деп, киініп алып біраз жүріп артына қараса, әлгі жерде тұрған не монша жоқ, шал да көз алдына ғайып боп кетеді. Не керемет екенін біле алмай, ертеңіне медресеге барған соң, бар жайды ұстазына баян етеді. Ол:

- Балам, құдай жарылқаған екен сені. Ол Қожа-бауеһддиннің моншасының ескі орны еді. Ал, сені шомылдырған сол адамның өзі болар. Бұдан былай аузыңнан шыққан сөздің бәрі лепес, қабыл болады, - деп ұстазы да бата берді /89/.

Екіншісі: Ал жұма күні намаз уақытында Мәшһүр-Жүсіп ұзын көше бойымен келе жатса, бір ақсақалды адам алдынан шығып кес-кестей бергендей болады. Үстінде ұзын кара шапаны бар. Қолында - аса таяқ. қанша байқастанымен, бұрын еш жерде көрген адамына ұқсамайды.

- Үлкен адам ғой, алдынан кесіп өтпей тоқтай тұрайын деп ойлаған Мәшһүр-Жүсіп жақындағасын қол қусырып сәлем береді.

Сәлемін аларда аса таяғын жерге шанша салды. Ұшында еш темірі жоқ таяқ жерге қадалып, сәл дірілдегендей болып тұрды. Іле таяғын қолына алып, Мәшһүр-Жүсіпті үш айналып таяғымен әр жерінен түрткіледі де:

"Жетпіс екі, жетпіс үш", - деп, кері айналып жүре берді, ләм-мим деп басқаша ештеңе айтпады. Мәшһүр-Жүсіп болса: «Япырай, мына кісі маған 72, 73 минутте өлесің дегені ме, әлде соншама сағатқа мезгеп тұр ма?» - деп қорқа бастайды. Себебі сол күні түсіне аруақтар кіріп мазасызданғаны бар еді. Не де болса, бір Аллаға тапсырып, шалдың айтқан уақыттарын тағатсыз күтумен жүреді. "72, 73" минут, күн өткен соң, енді жұма, не ай болар деген де ой келді. Бір қорқыныш, бір үміт жалғаса келе, бәрі де артта қалғандай жай болды. Ойлай-ойлай Мәшһүр-Жүсіп: «... Жок. Бұл енді менің 73 жыл өмір сүретініме аян беріп тұр» - деген қорытындыға келеді /90/. Мәшһүр-Жүсіп осы оқиғалардан кейін әулие атана бастайды. Себебі Мәшһүр-

Пайдаланған әдебиеттер:

74. Әкімбек Әлдебекұлы (1833-1886). Әкімбек ат жалын тартып мінгеннен бастап өз жұртының басшысына айналады. Қолы ашық, дастарқаны мол, ағайынға қайырымды болғандықтан Әкімбек мырза атанады. Оған текті жерден шыққан. Бөгенбай батырдың немересі Саққұлақ бидің қызы Айдай бәйбішесінің де ықпалы болғанға ұқсайды. Әкімбекке дейін Күлік елі өз алдына жеке болыс бола алмай, Орманшы-Күлік болысына қараған еді. Әкімбектің арқасында Күлік жұртшылығы жеке Қызылтау болысын құрап, оған өзі болыс сайланған соң, өле-өлгенше онымен ешбір адам болыстыққа таласпаған. Әкімбек ер көңілді, батыл қимылдайтын, уәдеге берік адам болған. Ол 1885 жылы Мұса Шорманұлының асын басқарушылардың бірі болыпты.

75. «Мәшһүр-Жүсіп» шығармалары. 4-томында «Мәшһүр атты қалай алғандығы туралы» // 187-бет. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, -2004 жыл.

76. Ол уақытта үлкен мешіт пен медреселер болған соң және көпшілік шоғырланған жер болғандықтан Баянауылды ауыл қазақтары қала атап кеткен.

78. «Жылым - қой, тауық жылы мен үш жаста» Бұл туынды Павлодар қаласында Қуандық Мәшһүр-Жүсіповтың әулеттік мұрағатында сақталған Мұхаммедфазыл мен Жолмұрат көшірмелерін салыстыра отырып жарияланды.

Ескерту: Шығарма ең алғаш ақын таңдамалысында М.Ж. Көпеев. Таңд., 1-том // Алматы, Ғылым, 1990, 109-114 б. жарияланды.

Сонымен бірге «Мәшһүр-Жүсіп» шығармалары. 4-томында толық нұсқасымен жарияланды. // 206-212-бет. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, -2004 жыл.

79. Бұл да сонда, 208-бет.

80. Көне арап жазуы негізінде қазақ тілінің ерекшелігін ескере отырып жасалған оқулық.

81. «Мәшһүр-Жүсіп» шығармалары. 4-том // 208-209-бет. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, -2004 жыл.

82. «Мәшһүр-Жүсіп» Шығармалары. 8-томында «Мәшһүр-Жүсіп өмірбаяны» тақырыбында толық көлемінде жарық көрді. /320-бет. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, -2006-жыл./

83. «Мәшһүр-Жүсіптің 21 жасында жазғаны». «Мәшһүр-Жүсіп» Шығармалары. 2-том. // 98 -бет. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, -2003-жыл.

84. Бұл да сонда.

85. Жүсіпов. Н.Қ. Мәшһүр-Жүсіп және фольклор. Павлодар-1999 жыл, 15-16-бет.

86. «Мәшһүр-Жүсіп» Шығармалары. 4-томында толық нұсқасымен жарияланды. // 186-бет. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, -2004-жыл.

87. «Мәшһүртану» ҒПО /ғылыми практикалық орталығы/ мұрағатынан.

88. Шапық Шөкілұлы «Өмірдің төрт мезгілі» // 68-бет. Алматы-1994 жыл.

89. Зұқаш қария Көрібайұлының аузынан жазып алған Сүйіндік Көпеев.

С. Көпеев «Мәшһүр-Жүсіп өмірі» // 54-57 бет, Павлодар-2000 жыл.

90. Бұл да сонда.

91. Жүсіпов. Н.Қ. «Мәшһүр-Жүсіп және фольклор» // Павлодар-1999 жыл, 17-бет.

92. М.Ж. Көпеев. Таңд., 1-том // Алматы, Ғылым, 1990, 113-бет.

әулие атана бастайды. Себебі Мәшһүр-Жүсіп «хафизлық» дәрежесіне дейін жетіп, жын-перінің оқуын - хасиданы меңгереді. Әрине Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің медресе бітірген куәлік фәтуәсін де алуы мүмкін. Бірақ оның қолды болып кетуі де мүмкін. Себебі аталмыш құжат бізге жеткен жоқ. Дегенмен де бұдан былай Мәшһүр-Жүсіптің «ағы - алғыс, қарасы - қарғыс болып», «болады» десе болады, «болмайды» десе болмайды. Діни біліммен шектеліп қана қоймай Мәшһүр-Жүсіп одан әрі Самарқант, Хоқан қалаларын аралайды. Бұл сапары жөнінде ақынның өзі: «Аралап Орта жүзді үлгі шашып»-дейді. Оның осы сапарында түркі тілдерінің бірсыпырасын меңгеріп, еркін сөйлеп, жаза білетін халге жетеді /91/. Осы сапарында Мәшһүр-Жүсіп Бұқар жырау, Шортанбай, Шөже сияқты ақындардың өлеңдерін және Үш жүздің шежірелерін жинақтап қайтады.

Мәшһүр-Жүсіп:

Бұхар, Ташкент, Самарқант,

Түркістанды,

Бір түгіл, үш-төрт барып тамаша еттім, - /92/

дегеніне қарағанда, ақын бұл өңірде расында да төрт рет болған.